Blåkullamarschen i Visby

av Owe Ronström, 1988

Inledning

Sedan ett antal år tillbaks samlas varje år omkring 1000 påskkäringar i Visby på Skärtorsdagens eftermiddag. De samlas, marscherar iväg längs Visbys forna affärsgata, får ett pappägg med godis och går sedan hem under fridfullt tuggande och smackande. I bakgrunden, tryckta mot husväggarna, döljer sig tidigare generationers påskkäringar, de som en tid hotade att helt försvinna, och i fonden avtecknar sig Visby med ringmuren, kyrkorna, smala gator och låga hus.

Blåkullamarschen i Visby har med allt detta att göra; påsktraditionerna, utdöendet, godisätande, föräldraskapet, Visbys förändring, relationen mellan det gamla och det nya. Blåkullamarschen är ett stillsamt, nästan anspråkslöst evenemang som inte pockar på särskild uppmärksamhet. Men det är också på sitt sätt ett märkvärdigt fenomen som inte låter sig alldeles enkelt beskrivas och förklaras.

I beskrivningen av marschen skall jag låta köpmännen i Visby, påskkäringarna själva och deras föräldrar komma till tals och jag ska låta dem konfronteras med teoretiska antaganden om återupplivande av äldre traditioner och om skapande av helt nya. Jag hävdar att medan strukturella ekonomiska och demografiska förhållanden, liksom också rörelser som «gröna vågen» och liknande, kan bilda en bakgrund som ökar förståelsen för fenomenet, är det bara genom att fokusera aktörernas intentioner som man kan finna hållbara förklaringar.

I bakgrunden: Askkällingar och påskkäringar

Påskveckan är en av de där veckorna på året då allt tycks kunna hända, det finns en särdeles ansamling av folktro, riter, ceremonier, seder och bruk just vid påsken. En av dessa seder består bland annat i att klä ut sig för att gå runt och tigga ägg och godis. Så har man gjort på många håll i Europa i långeliga tider. Så har man gjort sedan länge också på Gotland. ”Askkällingar” benämndes de moderna påskkäringamas farföräldrar .

Hellvi socken, Gotland, 1870-tal:

> Om påsken klädde pojkarna sig i gamla kläder till ”askkäringar”, ja, flickor kunde nog vara med de också. Och så hade de långa näsor och gick omkring igårdarna och ville ha ägg och påskbullar . Äggen fick de både kokta och råa. Sen åts det där opp, men var för sig. Man hade ej någon slags tillställning ihop. På skärtorsdagen begynte de gå. (EU 17883. Efter fru Maria Hallberg f 1849).

Lärbro socken, Gotland. Slutet av 1800-talet:

> Påskmårnen da rännd askkällinar u bankd pa i alle stäuar. Da vidde di ha påskebullar u påskeägg. Di säggd: Vi ska påskebuller påskaägg. Fick di tag i någ sorkar så slo di u klappte på dem riktit, Fadar va vi rände! Di hadd skråpansikten. Di var av skinn. Så hadd di klipp hul for augu u nasar u mun u måle me käul (kol), så hadd di laus-skägg. Di hadd nå läude lambskinn. Kållar (kjolar) de hadd di vanlitveis. Vi skälld dem: Askkällingg, säurvällingg, blåtarm, kräup in ei ei hundasslu, så bleir du väl varm! (EU 3977. Efter Julius Hejdström, Smissarfve, Silte, f 1872 Liffride, Lärbro.)

Jag har själv aldrig träffat någon ”askkälling”, knappast heller någon ur mina föräldrars generation har sett någon. Vi känner seden från äldre uppteckningar, den tycks ha dött ut någon gång i början på seklet. Askkällingarna var i regel yngre män som klädde ut sig for att ställa till upptåg, under förtäckta, skämtsamma hot. Seder som den här fick sin betydelse i en typ av bondesamhälle som på de flesta håll försvunnit. På Gotland torde askkällingarna försvunnit allra senast i samband med första världskriget.

”Påskkäringarna” är ”askkällingarnas” arvtagare. Troligtvis är påsk käringarna en sed som spridits mellan de båda världskrigen. Nils-Arvid Bringeus skriver om dessa 1900-talets Blåkulla-resenärer i sin bok om årets festseder:

I våra dagar har Blåkullatraditionen bildat underlag for ett utklädningsupptåg för barnen. Denna nybildning har inte blivit undersökt, men möjligen är det från Stockholms villaförorter - där den lär vara minst en mansålder gammal - som seden spritts även till landsbygden. Den bristande kontinuiteten yttrar sig i att påskkäringar kan uppträda under olika dagar i påskveckan. Skärtorsdagen 1975 såg jag i S:t Olof i sydöstra Skåne flera följen av utklädda småflickor ströva omkring i samhället. Tidningarna omvittnar att seden på sina håll också förekommer i mera organiserade former och att penninginsamlingen sker till något välgörande ändamål. (Bringeus 1977;134 f1)

Kanske är det verkligen från Stockholms villaförorter som påskkäringarna spred sig. En snabb kontroll med några vänner och anförvanter visar att påskkäringar fanns i Solna på 40-talet och i Hägersten och Enskede Gård på 50-talet. Ändå misstänker jag att Bringeus antagande grundar sig på ett antal bilder i Nordiska museets folkminnessamling under rubriken ”Påsk: övriga upptåg”. Bilderna är tagna 1951 och 1952 i Stora Mossen och Äppelviken, två villaområden i Bromma väster om Stockholm. Texten till två av bilderna lyder:

> Sedan något tiotal år har småbarnen i denna trakt tagit sig för att gå omkring bland villorna utklädda som påskkäringar på skärtorsdagen. De ringer på och hoppas få en slant eller någon godsak i sina korgar eller kaffepannor. Med ropen «Glad Påsk» möter man husmodern. Detta och utklädseln är de enda ansträngningar barnen gör och för detta hoppas de på någon belöning. Rusmödrarna vet i allmänhet vad som väntas av dem. (EV 46493. Text och foto av Per Gräslund 1952.)

Var än påskkäringarna fötts och hur de än spridit sig över Sverige så har de yttre kännetecknen varit i stort sett desamma i 50-talets Stockholm och i mitt eget Visby. De är barn i 6-8-årsåldern, mestadels flickor men även ett antal pojkar, utklädda i långa, gammaldags kjolar, med ett förkläde utanpå, en blus (alldeles för stor!) och en sjalett om

huvudet. Ansiktet är målat med röda rosor på kinderna, röda läppar, fräknar på näsan och rynkiga vågor i pannan. I händerna håller barnen en korg eller en kaffepetter, ibland också en kvast. I arsenalen ska helst också ingå en svart katt. (Av lätt förståeliga skäl får man mestadels klara sig katterna förutan!)

Det är uppenbart att det är äldre tiders bondkvinnor och pigor som stått modell för påskkäringarna. Lika uppenbart är att seden lånat drag från äldre tiders äggsymbolik och föreställningar om häxor och Blåkullaresor. Typiskt är att medan ”askkällingarna” var ungdomar så är påskkäringarna barn. Askkäringar och häxor kunde vara farliga, men i den moderna utformningen är påskkäringarna helt desarmerade. ”Glad påsk!” ropar de i hopp om att få påskägg med lite godis. Inga förtäckta hot om att sätta magiska praktiker till verket, inga öppna hot om stryk – just ingenting utom egenskapen att vara barn, utklädda och ”gulliga”, kan locka fram de efterlängtade gåvorna.

Påskkäringarna tycks i stort sett ha försvunnit från Gotland under 1960- och -70-talen, åtminstone minskade deras antal betydligt. (Det är ett antagande som styrks av flera gotlänningar som hade uppväxande barn just då.) Det är emellertid inte särskilt viktigt för fortsättningen om de verkligen försvann, eller om det var de vuxna som inte längre såg dem. Det viktiga är att några vuxna uppfattade det som om påskkäringarna var ett utdöende släkte.

Blåkullamarschen i Visby

Den första Blåkullamarschen i Visby ägde rum skärtorsdagen den 19 april 1973. I Gotlands Allehanda stod följande annons att läsa:

> IDAG 300 påskägg till påskkäringar. Idag klockan 15.30 spelar Skolorkestern på Adelsgatan. Klockan 16.00 börjar Blåkullamarschen Wallers plats -Södertorg. Därefter delas 300 påskägg ut till påskkäringarna. I 25 av påskäggen finns Adelsgatans presentkort värda 5:-. Ballonger till alla barn på Adelsgatan, Arr: Adelsgatans förening och Gotlands Allehanda.
>
> Med de 300 påskäggen vill Adelsgatans förening och Gotlands Allehanda locka fram alla påskkäringar som vi tycker varit ganska osynliga de senaste åren. Det är inte frågan om att vara vackrast eller bäst. Nej, alla som har ansträngt sig lite och klätt ut sig på det där gamla vanliga viset till en riktigt färggrann påskkärring, får ett påskägg. (GA 19/4 1987).

Anförda av musikskolans blåsorkester gick omkring 300 utklädda barn, tillsammans med föräldrar, anhöriga och andra nyfikna, längs Visbys huvudgata, Adelsgatan. Själva marschen gick bra, om än de minsta ibland hade svårt att hänga med. När finalen nalkades hade det samlats så mycket folk att arrangörerna befarade att panik skulle kunna uppstå. Allt avlöpte dock väl, de trehundra äggen delades ut, inga påskkäringar blev utan och snart upplöstes folkmassan.

Året därpå, skärtorsdagen 1974, var det snöstorm och nollgradigt. Arrangörerna hade gått ut med en annons i samma stil som året innan och laddat upp med 500 godisägg för att vara på den säkra sidan om det nu (mot förmodan!) skulle bli ännu fler deltagare. Gotlands Allehanda

rapporterar att över 1 000 barn hade infunnit sig till årets Blåkullamarsch, att arrangörerna hastigt tvingades fördubbla antalet godisägg till utdelning, att man vis av förra årets marsch slagit ner på marschtakten, att blåsorkestern även i år ledde paraden, att minst 500 personer kantade Adelsgatan för att se på spektaklet, att man nu befarade att det skulle gå åt 2 000 ägg nästa år!

Det första året improviserade man, det andra året fann man den form man sedan dess behållit. Till blåsorkestermusik fylls gatan för en eftermiddag av människor i alla åldrar. Ställer man sig på tå i backen kan man inte se början och slutet på människoskaran samtidigt. Det är en färgglad och förklädd församling som går långsamt och oorganiserat upp till Södertorg och vänder. Längs gatan trängs folk för att titta på, man hejar och går med en bit för att prata en stund med en bekant. Egentligen går det knappast att urskilja någon gräns mellan deltagare och åskådare.

Blåsorkestern gör en vid båge på Södertorg och vänder sedan tillbaks in på Adelsgatan igen. Hela tiden strömmar det till folk, det blir oroligare och trängre ju närmare målet, en trävagn fylld med godisägg, man kommer. Väl framme bildar arrangörerna häck och så får påskkäringarna sin efterlängtade belöning. Under minsta möjliga organisation delas äggen ut till de utklädda barnen. 1975 delade man ut 1 350 ägg och alla åren därefter omkring 1000. Det är färgglada pappägg med påsksymboler på, tuppar, kycklingar, ägg, i gult och rött och grönt.

Påskkäringamas yttre är rikt varierat, men det finns ordning bakom variationen. De som har klätt ut sig på enklaste sätt har sjalett om huvudet och fräknar på näsan, kanske också röda fläckar på kinderna. De som gått ett steg längre har svarta rynkor i pannan och de har en lång färgglad kjol och ett förkläde ovanpå. De som lagt ner mest energi i utklädandet är de lite större flickorna, de mellan 8 och l0 år. De är omsorgsfullt målade, med rynkor, fräknar och intensivt röda rosor på kinderna, de har kjol, förklä, sjalett och i händerna en kvast, en kaffepanna eller en korg. Dessa flickor har allt klart för sig, de vet hur en påskkäring ska se ut och de vet hur man improviserar med de tillbehör som finns tillgängliga. Sjaletten kan bytas mot en slokhatt, förklät kan vara en rutigt handduk, kvasten kan vara påskris. Också en del vuxna klär ut sig. De lägger gärna till någonting extra, de går utöver modellen för att skapa effekt, locka fram ett skratt, men kanske också för skapa distans till påskkäringsrollen. En av musiklärama i blåsorkestern har en grotesk plastmask med bulliga kinder, en annan en avancerad lösmustasch. De flesta vuxna är alls inte utklädda.

Så fort äggen är utdelade går alla hem till sitt, förvånansvärt snabbt och smärtfritt. Det görs inga försök att få folk att sjunga med i blåsorkesterns repertoar, det finns inga som uppmanar till någon viss marschordning, de räta leden saknas helt. Stämningen är inte uppsluppen som i karnevalstider, men den är varm och öppen, lugn och förtrolig. Det är samma stämning som under en första-majdemonstration när solen gassar. Man är utklädd och så går man och så får man ett ägg och sen går man hem. Mer är det just inte, verkar det.

Blåkullamarschen i Visby är en etablerad ”tradition” nu på slutet av 1980-talet. Varje år delas det ut över 1 000 påskägg, varje år samlas flera tusen personer för att utan större åthävor och synligt emotionellt engagemang promenera upp och ner längs Adelsgatan. Kanske tycker nu någon att denna händelse är en obetydlighet, egentligen inget alls att ägna uppmärksamhet åt? Betänk i så fall detta: På hela Gotland fanns 1985 5500 barn mellan 0 och 14 år. I Visby fanns ca 2 000. Det betyder att det knappast är troligt att det skulle kunna gå att locka fler att delta, när över 50% av stadens och 20% av hela öns ungar redan är med! Blåkullamarschen är en institution som det inte är så mycket väsen kring, men som ändå lockar ut en stor del av Visbys befolkning på gatorna varje år. Hur ska man förklara det?

Perspektiv 1 : Som arrangören ser det

Blåkullamarschen arrangeras av Adelsgatans förening och Gotlands Allehanda. Det var bland köpmännen i Adelsgatans förening som idén väcktes. Adelsgatan var förr Visbys naturliga centrum. Här fanns alla affärerna, hit gick man på lördagarna för att handla och träffa folk. Själv minns jag massor av fötter och ben och samtal en halv meter upp. Två meter framåt och sen stanna, en klapp på huvudet: ”Nämen så stor REDAN! Oj, vad tiden går!” Dra och slita pappa i handen, gå två meter och samma sak om igen. Det tog lång tid att handla i Visby på 50-talet.

På 60-talet flyttade allt fler stora affärer till Östercentrum, utanför ringmuren, dit man kunde åka med bil. Adelsgatan blev tystare och tystare. - Idag har de gamla välkända affärernas skyltar monterats ner. I pappershandeln säljs godis, järnaffären och Haases frisörsalong har blivit boutiquer, sommaröppna. I bion har just öppnats ett musiketablissemang och längre upp ligger en glasskiosk i ide. Skoaffären, bokhandeln och några till försöker härda ut, men de räcker inte till för att lysa upp den gamla affärsgatan så här på våren, när så mycket är stängt i väntan på sommaren och turisterna.

Köpmännen som blev kvar bildade förening för att locka folk till sina affärer, men också för att återupprätta något av folklivet. Föreningen ordnade först långdans längs Adelsgatan vid jultid, dans på torget på midsommaraftons morgon. Båda evenemangen blev mycket populära och nu ville man ordna något i påsktider också. Bokhandlare Gunnar Pettersson som är medlem i arrangörskommittén menar att det viktigaste naturligtvis är att dra folk till Adelsgatan för att öka försäljningen. Men myllret av folk längs gatan, stämningen, återskapandet av Adelsgatan som Visbys centrum är också viktigt. Att väcka liv i en gammal men utdöende tradition var ett annat uttalat mål för arrangörerna. De flesta av köpmännen i kommittén hade säkert själva som barn varit påskkäringar och när de sedan fått egna barn märkte de att man inte längre klädde ut sig som förr. Att minnet av påskkäringarna levde kvar är en viktig förklaring till att det gick så lätt att sätta igång med marscherna menar Gunnar Pettersson, men det finns också andra:

> Det är lättare att fräscha upp en gammal tradition som folk nästan glömt än att skapa en helt ny. Alla kommer ihåg hur det gick till. Föräldrarna vill att barnen ska få göra samma sak, men dom tycker väl att tiggeriet inte är så trevligt, att gå runt och knacka dörr. Det är lättare när det blir på ett massplan. Orsaken till att det kommer så många är väl att det är lätt att klä ut sig till påskkäringar, det medför inga extra kostnader och barnen tycker att det är kul att klä ut sig. (Invju 30/l 1987).

Perspektiv 2: Som påskkäringarna och deras föräldrar ser det

”Nu behöver jag komma hem och ta det lugnt ett tag, sade en tvåbarnsmamma med påskäggsförsedda telningar. Det var jobbigt det här men vad gör man inte för att barnen ska få roligt. Dom har sett fram emot det här i flera dagar nu.” (GA 29 mars 1975)

Vad är det då som är så roligt? De enklaste svaren är de bästa: Det är påskäggen med godis för- stås, och att få klä ut sig och uppträda som påskkäring tillsammans med en massa andra människor. Blåkullamarschen är ett avbrott i vardagen och dessutom något som föräldrarna och andra vuxna i barnens närhet involveras naturligt i. Det är enkelt, man behöver inte prestera något, det är kul att höra musiken, se på alla människor. Alla kompisar är där, pappas och mammas också. Det händer inte så mycket i Visby under vinterhalvåret som är gratis och som tillåter små och stora barn att delta på lika villkor. Förberedelserna med ansiktsmålning, sjalar och förklän bygger upp en spänning som söker sin förlösning och ganska säkert blir det kul vad som än händer under själva marschen.

”Påskkäringar är trevliga, de åsamkar en inte så mycket besvär, de kostar inte en massa pengar. Det är roligt när barnen får klä ut sig och ha roligt, precis som vi hade när vi var små.” Så kan man förställa sig att föräldrarna resonerar. Att bli förälder innebär att helt nya aspekter på livet aktualiseras. Av barnen ska man göra goda samhällsmedlemmar, en uppgift som inte är alldeles problemfri. Offentlig uppfostringslitteratur och barnvårdare tillhandahåller mer än gärna modeller för hur man ska bete sig. För de allra flesta föräldrar är de egna erfarenheterna viktigare, de vill helt enkelt dela sina positiva minnen av barndomen med barnen. Att socialisera barnen är att göra dem delaktiga i vuxenvärlden och en del av denna värld är minnena av barndomen, vad som var kul, vad som var tråkigt, vad som var förbjudet. Världen hinner dock förändras en hel del mellan barndom och barnafödande, det mesta av den förändringen måste föräldrarna acceptera. Man kanske vill vara hemma med barnen istället för att lämna dem på dagis varje morgon, man kanske önskar mer av disciplin och lydnad (”som det var förr”), men man måste inse att det knappast är möjligt. Ändå är känslan av kontinuitet viktig i uppfostringsprocessen. De områden av livet där kontinuiteten går att upprätthålla får därmed en symboliskt viktig roll i föräldraskapet. Föräldrarnas engagemang i Blåkullamarschen måste ses som en önskan att delge barnen en bit av deras minnen av sin egen barndom och därmed en bit av sig själva. I Blåkullamarschen samsas föräldrarnas behov av att skapa kontinuitet med förändringen utan problem.

Det är dock inte alldeles säkert att det bara är för barnens skull de vuxna Visbyborna går ut och går på Adelsgatan. Många andra barnföräldrar är ju där, så man kan vara ganska säker på

att alltid träffa någon bekant att prata med. För dem som har egna minnen av folkvimlet på Adelsgatan en helgdagsafton för 20-30 år sedan kan Blåkullamarschen dessutom bli en möjlighet att återvända till det gamla Visby för en stund.

Perspektiv 3: Som forskaren ser det

Hittills har jag försökt hålla mig till förklaringar som är (eller åtminstone skulle kunna vara) giltiga för aktörerna själva. Genom att vidga sökaren till att omfatta också det samtida svenska samhället och den gotländska historien, kan jag till de redan givna förklaringarna lägga iakttagelser av mer generell och strukturell art utan att fördenskull helt avlägsna mig ifrån aktörernas förklaringar .

Rationalisering

En första iakttagelse är lätt att göra: påskkäringarna var ett individuellt fenomen som nu kollektiviserats och blivit offentligt. Man kan också påstå att seden effektiviserats och rationaliserats på ett sätt som liknar det som inträffat på många arbetsplatser: istället för att en massa människor var för sig springer runt och gör samma sak alldeles oplanerat, klarar man nu av betydligt många fler på kortare tid, med mycket små kostnader och med en begränsad personalresurs. Det nya systemet är också mer rättvist i det att alla får en lika stor belöning. (Förr kunde det ju vara så att de som bodde i villaområden där alla kände varann fick mer i sina korgar och kaffepannor än de som bodde i nybyggda förorter.)

Precis på samma sätt som barnens uppfostran har institutionaliserats genom att föras över till daghemmens barnvårdare, har påskkäringamas individuella och spontana kringvandrande förankrats i fasta rutiner och etablerade mönster. Relationerna mellan påskkäringarna och de vuxna som tidigare låg på ett personligt plan, har överförts till ett professionellt klientförhållande, liknande det Billy Ehn beskrivit från daghemmets värld. Det är faktiskt slående hur väl Blåkullamarschen passar daghemmens ordningar, med betoning på kollektiva lösningar , rättvisa (alla ska kunna vara med!), motarbetande av konkurrens, disciplinering genom kontrollerade samvaroformer (Ehn 1983, Ehn/Löfgren 1982).

Blåkullamarschen i Visby är (förmodligen) den första i sitt slag i Sverige. Gunnar Hall, journalist på Nya Wermlandstidningen och tidigare Visbybo, har infört en liknande påskkmarsch i Karlstad. Ytterligare rapporter om ansamlingar av paraderande påskkäringar i Sverige saknas. (En annons i DN skärtorsdagen 1987 meddelar att en stor påskkäringsparad ska gå av stapeln i Skärholmens köpcentrum: ”På skärtorsdagen kl 15 är alla barn välkomna - vi delar ut påsar till alla vackra utklädda påskkäringar. Klä ut dig och kom”).

Idén tycks ha uppstått självständigt hos några av köpmännen på Adelsgatan. Det saknas dock inte förebilder. De gamla askkällingama och 50- och 60-talets påskkäringar är de direkta inhemska förebilderna, men kanske hade också någon av initiativtagarna kännedom om eller

egen erfarenhet av liknande parader i USA? Där är ”Easter Parade” ett storslaget spektakel och det finns gott om exempel på hur socialt liv iscensätts på gator och torg.

Traditionalisering

Att uppfinna nya traditioner som t ex Blåkullamarschen är att kreativt bearbeta och översätta gamla. I boken ”The lnvention of Tradition” (Cambridge 1983) granskar historikern Eric Hobsbawm processerna bakom traditionsskapande. Traditionsskapande är, menar han, i grunden en formaliserings- och ritualiseringsprocess som karaktäriseras av hänvisningen till det förgångna, om så bara genom själva upprepningen. Man gör något, det upprepas och så har man redan en ”tradition”! Gotlands Allehanda 17 april 1976: ”Blåkullamarschen -ett arrangemang som håller på att bli tradition. Ser man till deltagarantalet - uppemot 1000 påskkäringar, många med föräldrar -kan man lugnt påstå att det handlar om en stor tradition.”

Hobsbawm hävdar att vi allmänt sett kan vänta oss ett mer intensivt traditionsskapande under perioder av snabb samhällelig förändring, när de sociala systemen som de «gamla» traditionerna ingick i upp- mjukats eller försvunnit, när nya sociala system skapats vari de gamla traditionerna inte passar in.

Hur var det då på Gotland? Har Blåkullamarschen något samband med snabb samhällelig förändring? Gotland hade efter andra världskriget och fram till 1950 omkring 59000 invånare. Därefter började befolkningen att minska, först med 400-500 personer om året och senare, runt 1960, med 650-850 personer om året. Sammanlagt 6 834 personer flyttade mellan 1950 och 1962 och det är mer än 11% av Gotlands hela befolkning 1962. Få andra trakter i Sverige har genom- gått en lika dramatisk åderlåtning. Utflyttare fanns i alla åldrar, men ungdomar mellan 15 och 25 år och vuxna mellan 25 och 45 år är klart överrepresenterade. Det fanns inga möjligheter för dessa människor att stanna på Gotland, möjligheterna till utbildning och arbete var små, för att inte säga obefintliga. Under 60-talet stabiliserades befolkningssiffrorna och under 1970-talet finns till och med en liten ökning. Fortfarande flyttar många i åldrarna 15-25 år for att söka utbildning och arbete, men många av dem återvänder efter några år på fastlandet.

Gotland var 1950 en av Sveriges mest utpräglade jordbruksbygder. Under 1960- och 1970-talen gick jordbruket genom kris efter kris och allt fler lämnade gårdarna for att slå sig ner i Visby eller på fastlandet. Jordbruket är fortfarande den viktigaste näringen på ön, men det är inte lika dominerande som tidigare. Turismen, lokaliseringen av LM Ericsson till Visby och inflyttningen av konstnärer och intellektuella från fastlandet ökade Visbys befolkning dramatiskt under 1960- och 70-talen.

Resultatet av flyttningsströmmarna var att ett stort antal personer försattes i ett tillstånd av migrationism, med ständiga säsongsvisa flyttningar mellan Gotland och fastlandet (som ur gotlänningens perspektiv är allt bortom Östersjön!), eller mellan Visby och hemsocknen. Många av gotlänningarna i exil misslyckades med att vidmakthålla sina gamla sociala nätverk

och de engagerade sig inte heller helhjärtat i att bygga nya. Deras livsvärldar blev, precis som många invandrares, geografiskt och tidsmässigt splittrade.

De sociala system som gav mening åt gotlänningarnas livsformer slogs i stort sett sönder under 50- och 60-talen och nya byggdes i deras ställe. Det är i detta ständigt pågående nybygge som traditionsskapandet, eller traditionaliseringen får sin betydelse. Blåkullamarschen är ett av dess uttryck. Den generella hypotesen är att människor i en föränderlig värld ständigt är sysselsatta med att strukturera och förstå åtminstone delar av det sociala livet såsom oförändrat. Kontinuiteten blir till en immateriell ordningsprincip som ger mening åt tillvaron. Det intressanta är inte de nyskapade traditionernas eventuella autenticitet, utan det sätt på vilket de upprättar symbolisk kontinuitet med det förgångna och under vilka situationer de växer fram.

Den snabba sociala förändringen på Gotland följdes av en period av intensiv traditionalisering. Alltifrån 1970-talet studerar gotlänningarna hembygden som aldrig förr, spelmanslagen föryngras och får ny kraft, ängsfagning, agtagsläggning, ”haimkumstdagar” lockar stora skaror människor, till och med pärkspelet blommar upp igen. Särskilt intressant är det stora intresset for gutamålet. I Visby talades under min uppväxttid en försvenskad gutnisk dialekt, distinkt gotländsk for en fastlänning, men klart skild från landsbygdens munarter for en visbybo. Mina klasskamrater och jag raljerade lika mycket med bönderna från landet som med de Visbybor som ville verka fina genom att lägga sig till med ett rikssvenskt tal. På 1970-talet fördes gutamålet (baserat på dialekter från sydöstra Gotland) förbi de gamla klassbarriärerna och det gick till och med att studera det på skolschemat (jfr Genrup 1985).

Daghemmens säregna livsformer och den starka sociala förändringen på Gotland bildar en bakgrund som fördjupar förståelsen av ett fenomen som Blåkullamarschen. Men det är viktigt att inse att bakgrunden i sig inte är någon förklaring. Det är utklädandet och godisäggen som lockar, samt möjligheten att låta barnen få vara med om det man själv tyckte var kul som barn.

Revitalisering och folklorism

När det gäller Gotland finns det en ganska omfattande litteratur som behandlar olika former av traditionalisering under l970-talet med hjälp av begreppen revitalisering och folklorism. Avslutningsvis vill jag ta upp en av dessa studier och diskutera om den kan ha något att tillföra oss.

Anders Salomonssons studie Gotlandsdricka (1979) handlar om maltdricka, om själva bryggandet och om återupplivandet av bryggningen på 1970-talet. Salomonsson beskriver hur bryggandet avtog i och med de stora ekonomiska och sociala förändringarna under 1900-talet och ersattes av köpt dricka från Visby bryggeri. I samband med ”Gröna Vågen” återupptogs bryggandet, men nu i ett helt nytt sammanhang, ofta i garage och källare i villor i Visbys utkanter. Maltölet genomgick nu en förvandling från dryck till identitetssymbol. Av ”dricke” gjorde man ”Gotlandsdricka”, en markör för kulturell särprägel gentemot alla turister. Den

yttersta förklaringen finner Salomonsson vara kulturell och estetisk kompensation (Salomonsson 1979, 1983). I sin recension av boken sammanfattar Göran Rosander:

> Guten hyser en kompensationsträngtan, alstrad av underlägsenhetskänsla gentemot fastlandsborna och känslan av att vara bortglömd i makroekonomiska sammanhang. Detta kombineras med en stark identifikation med hembygden och vetskapen om att vara bärare av en kulturell egenart, i sin tur bekräftad genom turisternas intresse. Mindervärdeskomplexet gör att man söker efter konkreta manifestationer för att hävda sig. Här kommer gotlandsdrickat väl till pass; det är numera unikt, uppmärksammat och kulturellt oåtkomligt för utomstående. Drickat blir en identifikationssymbol och seden att brygga revitaliseras. (Rosander 1979:93)

”Revitalisering” är Salomonssons nyckelbegrepp. Ett nära besläktat begrepp är ”folklorism”. Drivkraften bakom både revitalisering och folklorism är människans behov att skapa och upprätthålla identitet. Identiteten blir en nödvändig betingelse för folklorism och folklorism en manifestation av identitet, skriver Bo Lönnqvist (1985:64). Detsamma kan upprepas om revitaliseringen.

Anders Salomonssons studie är, liksom de flesta liknande, konstruerad ur ett forskarperspektiv där aktörernas egna motiv sällan ges förklarande värde. Deras förklaringar är ju oftast de enklaste och närmaste, de är allmänna och inte särskilt raffinerade. Ur forskarens perspektiv ter de sig allt som oftast för enkla och det minskar deras trovärdighet. En forskare ska ju ta fram dolda meningar, gräva på djupet och avslöja sådant andra inte ser, kort sagt, presentera en annan typ av sanning än den aktörerna håller sig med. Det är viktigt att inse att forskarnas och aktörernas perspektiv inte alltid (kanske till och med sällan) kan förenas.

Har då Blåkullamarschen något med revitalisering och skapande av en speciell form av identitet att göra? Jag tror inte det. Det finns minst tre goda skäl till att avstå från att använda begrepp som revitalisering och folklorism. Det första är det underförstådda antagandet om ett ”falskt medvetande”: det som alla tror är en ”gammal äkta tradition” är i själva verket ny och påhittad och det gäller att avslöja falsarierna. Därifrån är steget inte långt till antaganden om olika former av manipulation och exploatering. Bakom lurar, tycks det mig, en föreställning om att det finns ett ”sant medvetande”, något objektivt rätt som människor skulle hålla sig till om de bara visste bättre.

Det andra problemet är att de studier som gjorts av revitalisering och folklorism oftast använder identitet som förklarande begrepp. Man visar att den revitaliserade traditionen skapar identitet och därmed är saken klar. Identitet antas vara en egenskap hos individen som springer ur något slags grundläggande allmänmänskligt behov och därför behöver begreppet inte vidare problematiseras. Identitet är ett besvärligt begrepp, allmännast syftar det på en känsla av likhet och kontinuitet. Det som framkallar denna känsla är kontrastiva processer som är situationellt förankrade. Alla möjliga sådana kontrastiva kategoriseringar kan framkalla identitetskänsla och det viktiga borde vara att beskriva vilka kontrastema är och under vilka förhållanden de blir relevanta. Den ”gotländska identiteten” blir för Salomonsson

närmast ett postulat som inte närmare behöver förklaras. Mer givande än att fråga vem gotlänningen är, vore att fråga var, när och hur gotlänningen blir till (jfr Moerman 1965).

Lena Gerholm har påpekat ytterligare ett väsentligt problem med begreppen revitalisering och folklorism:

> En svårighet med förklaringar av ovanstående typ är att de säger något om effekten av revitaliseringshandlingarna (klassutslätande, integrerande, behovsfyllande, kompensatoriska), men mindre om aktörernas intentioner. Alltså: effekterna ser ut att antyda ett visst motiv, men detta motiv kanske inte alls stämmer (Gerholm 1985":66).

De möjliga effekterna, som t ex identitetsskapandet, står inte på något sätt i nödvändig förbindelse med aktörernas intentioner menar Gerholm. Att betrakta bryggningen av dricka som ett utslag av revitalisering och skapandet av gotländsk regional identitet innebär en grov reduktion av människors handlande. Bryggningen är ett mycket mer komplext fenomen, där alkoholhalten, smaken och lukten av själva ölet har stor betydelse, liksom en mängd andra lika "enkla" motiv. Det vore lika förenklat att förklara Blåkullamarschen som ett utslag av revitalisering eller folklorism. Det finns en mängd andra och bättre förklaringar som närmare ansluter sig till aktörernas intentioner och egen förståelse.

Litteratur och källor

Folkminnessamlingen vid Nordiska Museet, Stockholm
Gotlands Allehanda
Dagens Nyheter

Bringeus, Nils-Arvid 1976: Årets festseder. Stockholm.
Ehn, Billy 1983: Ska vi leka tiger. Stockholm.
Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1982: Kulturanalys. Lund.
Gerholm, Lena 1985: Revitaliseringens fenomenologi. Nord-Nytt 25, 65-72. Gemensamma planeringsförutsättningar för samordnad kommunal planering i Gotlands kommun. GPF 1988-92. Gotlands kommun. 1986.
Genrup, Kurt 1985: Folkbildningsarbete och revitalisering med exempel från Gotland. Nord-Nytt 25, 49-58.
Hobsbawm, Eric 1983: Inventing traditions, I: E. Hobsbawm and T. Ranger (eds.): The lnvention of tradition. Cambridge, 1-14.
Lönnqvist, Bo 1985: Identitet som kulturell resurs och manifestation. Nord-Nytt 25, 59-64.
Moerman, Michael 1965: Ethnic identification in a complex civilization: Who are the Lue? American Anthropologist 67, 1215-1239.
Rosander, Göran: Identitet och revitalisering. Rig 1979, 91-94.
Salomonsson, Anders 1979: Gotlandsdricka. Traditionell kultur som regional identitetssymbol. Karlstad .
Salomonsson, Anders, 1983: Some thoughts on the concept of revitalization. Ethnologia Scandinavica 1984, 34-47.